ИСТОРИЧЕСКАТА ДОСТОВЕРНОСТ НА ЛЕКСИКОНА „СУДА“ КАТО ИЗТОЧНИК ЗА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО НА ХАН КРУМ

ДЕСИСЛАВА НАЙДЕНОВА (СОФИЯ)

Единственото известно сведение за кодификация на обичайното право в езическа България се съдържа в Лексикона „Суда“. Под заглавието Βούλγαροι в него са поместени два кратки разказа за хан Тервел (701–722) и хан Крум (796–814). В случая от особен интерес е вторият текст, тъй като в него се споменава за законотворческа дейност на български владетел от езическия период.

Според статията в Лексикона след победата над аварите хан Крум разпитал аварските пленници за причините, довели до гибелта на тяхната държава. Те отговорили, че това се случило поради увеличаването на взаимните клевети, които погубили по-смелите и по-умните, поради дейността на крадците, които се съюзили със съдиите, както и заради пиянството, подкупничеството и търговията. Като чул това, българският владетел издал следните закони: „Ако някой обвини другиго, да не бъде слушан, преди да бъде вързан и разпитан. И ако се окаже, че той клевети и лъже, да бъде убит. Не се позволява да се дава храна на онзи, който краде. Или ако някой би се осмелил да направи това, имотите му да бъдат отнети. Заповядал също да се строшат краката на крадците и всички лозя да се изкоренят. На всеки, който проси, да не се дава малко, но да бъде (достатъчно) задоволен, за да не изпадне пак в нужда; или пък, който не постъпи така, ще му бъдат отнети имотите...“[1].

Познат е и славянски превод на този разказ, който в общи линии следва гръцкия текст. Предполага се, че славянският преводач е разполагал с негова по-пространна редакция[2]. Преводът се отнася към първата половина на XVI в. и се свързва с книжовната дейност на Максим Грек. Той превежда и други статии от Лексикона „Суда“, като част от тях включва в състава на различни произведения. Сведението за българите стои в обкръжението на две статии за брахманите и една за Велизарий. Всяка от тях е преведена самостоятелно и едва по-късно те са обединени в едно общо цяло[3].

Известието за законодателната дейност на хан Крум не се потвърждава от други източници. Този факт, както и някои детайли в разказа, поместен в Лексикона, правят достоверността му съмнителна. Едва ли разговорът с пленените авари би могъл да бъде причина за решението на българския владетел да издаде закони.

---

[1] Λεξικὸν Σούδα 1990: 225–226; ГИБИ, 5: 310.

[2] Публикация на славянския превод у З л а т а р с к и 1994: 420–424. Вж. също и История 1981: 202–203, бел. 68.

[3] Б у л а н и н 1984: 47–58.

Твърде невероятно изглежда също така ханът да е наредил изкореняването на всички лозя. Прави впечатление и това, че в сведението на „Суда“ няма данни за наказания относно такива първостепенни за организацията на обществото престъпления, като например убийството или бунт срещу владетеля.

Тези противоречиви места в текста не са останали незабелязани от изследователите. Повечето от тях обаче виждат доказателства за законодателството на хан Крум в цялостната му вътрешна и външнополитическа дейност[4]. Неговото управление слага край на един продължителен период на вътрешни междуособици. То се характеризира с централизация на държавната власт и монархизация на владетелската институция. Териториалното разширение на страната я превръща в една от първите военни и политически сили в Европейския Югоизток[5]. В този смисъл сведението за въвеждането на писано законодателство в средновековна България, запазено в Лексикона „Суда“, се разглежда от изследователите като един от показателите за преустройството на държавата и обществото – издадените закони имат за цел да укрепят монархичността на ханската власт, поставят всички поданици на владетеля под общи норми[6] чрез въвеждането на строги санкции, насочени срещу клеветниците, лъжесвидетелстването[7] и крадците, защитават частната собственост и предпазват от разоряване обеднялото население[8]. Паралел на разглежданите

---

[4] Благоев 1905: 308–326; Бобчев 1906; Златарски 1994: 284–287; Благоев 1926: 19; Йончев 1956; Андреев 1971; Милкова 1982; История 1981: 144–146; Петрова 1992: 7–8; Божилов, Гюзелев 1999: 140–141.

[5] Гюзелев 1969: 24–51; Божилов, Гюзелев 1999: 126–143; Николов 2006: 32–38.

[6] Ангелов 1981: 218–241; История 1981: 144–146; Ангелов 1990; Божилов, Гюзелев 1999: 140–141. Вж. различно мнение у Андреев 1971. Според него законите са имали сила само за прабългарите. За въвеждането на единно законодателство в Българската държава все още няма необходимите условия. Потвърждение на това наблюдение авторът вижда в разликите между гръцкия и славянския текст на сведението от Лексикона „Суда“ и по-конкретно в превода на гр. τοῖς βουλγάρους πάντος („всички българи“) с болгары своа („своите българи“). Всъщност това четене може да отразява грешка на славянския преписвач. Вж. и Билярски 2002. Изследователят изказва съмнение в съществуването на някаква целенасочена политика на българските владетели за постепенното обединение на славяни и прабългари в една народност.

[7] Според В. Златарски след периода на вътрешни размирици в България, плод на борбата между привържениците на две партии, клеветата е често срещано явление сред боилите. Освен това „гражданските войни“ в страната влошават положението на населението, което значително обедняло. Вж. Златарски 1994: 284–287; Милкова 1982: 235–243. За Н. Благоев въвеждането на санкции за престъпленията, които са били извършвани поради засилването на клетвопрестъпничеството, е било необходимо поради големите злоупотреби, извършвани в подобен тип неразвити общества. По-конкретно тази статия е насочена към онези, които имат власт и я използват срещу своите противници. Статията за просяците според Благоев се отнася до държавните чиновници, тъй като „те нямали заплати и затова ставали големи злоупотреби“ (Благоев 1905).

[8] В. Златарски дори предполага съществуването на някакъв обществен фонд, който се е занимавал с подпомагането на бедните (Златарски 1994: 284–287). Специално внимание на санкциите срещу крадците и просяците отделя Л. Йончев. Той разглежда Крумовите закони като опит на централната власт да предотврати обезземляването на дребните поземлени собственици и да ограничи процеса на съсредоточаване на земята в ръцете на аристокрацията. Доказателства в подкрепа на своята теза авторът вижда в разпоредбата на хан Крум да се даде на искащия достатъчно, та да не се нуждае втори път, което има аналог в новелите на византийските императори от X в., целящи да се намали ръста на едрото земевладение. Вж. Йончев 1956.

престъпления и въведените наказания, както и отглас от тяхното прилагане се търсят във византийското законодателство (по-специално Еклогата)[9], Отговорите на папа Николай по допитванията на българите и Закона за съдене на хората (нататък ЗСЛ)[10].

Краткостта на сведението, запазено в Лексикона „Суда“, се обяснява или със субективната преценка на съставителя на съчинението, който е подбрал по собствено усмотрение текстове от един по-голям наказателен свод[11], или като отражение на опита не толкова да се замени обичайното право, колкото да се създаде единство в нормите на наказание спрямо често срещани и пагубни за обществото престъпления[12].

Всъщност може ли да се приеме, че хан Крум е издал някакви конкретни разпоредби, било то като цялостен законодателен свод или като единични дисциплинарни мерки относно споменатите в Лексикона „Суда“ престъпления, и дават ли ни те представа, макар и откъслечна, за правната уредба на Българската държава от периода преди Покръстването?

Установено е, че съставянето на Лексикона „Суда“ е станало не по-рано от средата на X в., вероятно около 1000 г. Материалът е организиран в азбучен порядък. Статиите представляват кратки глоси, но за разлика от други подобни произведения те обхващат повече и по-разнообразни области. Обясняват се трудни граматически форми, редки думи, поговорки, личности, места, институции, като материалите са предимно от библейски или античен произход. Сведенията за Средновековието са много редки. Изключение в това отношение е известието за българите[13]. Внимателното проучване на отделните рубрики и идентифицирането на техните извори показват, че съставителят на Лексикона не е използвал своите източници пряко, а чрез посредничеството на други, по-ранни компилации, някои от които се свързват с името на Константин Багрянородни[14]. Въпреки направените детайлни изследвания, не е известно на каква основа почиват сведенията за българите.

В Лексикона „Суда“ са намерили място няколко събития, свързани с българската история:

1. Хан Тервел държи реч. „В базиликата зад милиона имало позлатена статуя на узурпатора Юстин… там Тервел държал реч пред народа“[15];

2. Византийците плащат данък на българския хан. „При император Юстиниан Ринотмет Тервел, предводителят на българите, бил на върха на благополучието и самият Юстиниан и Константин, синът на Ираклий, били негови данъкоплатци. Той поставял обърнат щита си, който носел по време на война, и своя камшик, с който шибал коня си, и слагал пари, докато покрие и единия, и другия. Простирал копието си на земята и до краищата му и на голям куп натрупвал копринени дрехи.

---

[9] Благоев 1905; Бобчев 1906; Златарски 1994: 284–287; Йончев 1956; Милкова 1982; Петрова 1992: 7–8; Божилов, Гюзелев 1999: 140–141.

[10] Йончев 1956; Милкова 1982; Петрова 1992: 7–8.

[11] Милкова 1982.

[12] Божилов, Гюзелев 1999: 140–141. Вж. и История 2003: 206, където сведението на Лексикона „Суда“ се разглежда като далечен отглас от съществуването на запис на обичайното право. Според авторите издадените от българския владетел разпоредби имат за цел заздравяването на обществената дисциплина, а не са фрагменти от едно по-цялостно законодателство.

[13] Вж. по-подробно Hunger 1978 b: 40–42 и посочената там литература.

[14] De Boor 1912–1914. Ученият успява да идентифицира почти всички фрагменти, заети от съчиненията на различни антични автори.

[15] Това сведение е поместено непосредствено преди статията за българите, рубрика „Βασιλική“. Вж. Λεξικὸν Σούδα 1990: 225; ГИБИ, 5: 309.

Като напълвал сандъчетата със златни и сребърни пари, раздавал ги на войниците, пръскайки с дясната си ръка злато, а с лявата – сребро“;

3. Хан Крум разгромява аварите;

4. Хан Крум издава закони[16].

Как се съотнасят тези сведения спрямо известията за хан Тервел и хан Крум от другите извори, с които разполагаме?

В т. нар. Анонимна хроника, където се описва една от забележителностите на Константинопол, се казва, че в прочутата базилика с позлатен покрив, намираща се близо до „Св. София“, често седял и Тервел, владетелят на България[17]. От хрониките на Теофан и Никифор научаваме, че през 705 г. хан Тервел, начело на голяма войска, заедно със сваленият от престола император Юстиниан II (685–695; 705–711) се отправил към столицата на Империята, за да му помогне да възстанови властта си[18]. В знак на благодарност за помощта на българския владетел били оказани големи почести и му били поднесени скъпи дарове. Юстиниан II дошъл в българския стан, наметнал хан Тервел с царска хламида, удостоил го с титлата кесар, след което го поставил да седне до него и заповядал на народа да коленичи пред тях двамата[19]. Косвени данни за участието на българите при подялбата на наследството на разпадналия се Аварски хаганат се откриват в сведенията за включването на аварите във войската на хан Крум (в периода 811–814 г.) на Анонимния ватикански разказ от IX в. и в т. нар. Scriptor incertus, също от IX в. Отглас от тези събития се съдържа и в няколко късни по произход източника: Унгарския аноним (XII в.) и два български синаксара от XIV в.[20] Предполага се също така, че възприемането на титлата „κάναϛ ὐβίγι“ в България в началото на IX в. и употребата на титлата „хаган“ за българските владетели след средата на IX в. в някои средновековни извори е свързано с разгрома на Аварския хаганат (803–805 г.)[21].

Съпоставката на изворовите данни показва, че по-голямата част от сведенията на Лексикона „Суда“ за българите почиват на действително случили се събития. Пречупени през призмата на времето обаче, историческите факти са загубили своята реалност. Това може да се дължи, от една страна, на изворите, от които е черпил информация съставителят на Лексикона, а от друга, на широко разпространената практика във византийската книжнина да се преписват по-стари съчинения или да се правят собствени добавки в зависимост от личната позиция на автора, с цел даден епизод да се превърне в нравствен образец и урок, без да се държи сметка

---

[16] Λεξικὸν Σούδα 1990: 225–226; ГИБИ, 5: 309–310.

[17] Предполага се, че съставителят на Хрониката и този на Лексикона „Суда“ са ползвали едни и същи извори. Срв. Anonymi Byzantini 1898: 14–15; ГИБИ, 3: 224.

[18] Theophanes 883: 373–375; ГИБИ, 3: 266–267; Nicephorus archiepiscopus Constanopolitanus 1880: 41; ГИБИ, 3: 297–298; Никифор патриарх Константинополски 1997: 56–57. Участието на хан Тервел във византийските междуособици е отразено и от някои по-късни хронисти. Вж. Georgius Monachus 1904; ГИБИ, 4: 48–49; Leo Grammaticus 1842: 167; ГИБИ, 5: 149; Constantinus Manasses 1837: 170; ГИБИ, 10: 90.

[19] Theophanes 1883: 373; ГИБИ, 3: 266–267; Nicephorus archiepiscopus Constanopolitanus 1880: 41; ГИБИ, 3: 297–298; Никифор патриарх Константинополски 1997: 57.

[20] Подробен анализ на изворовите данни относно характера на отношенията между аварите и българите след 803 г., както и за границите на териториалното разширение на Българската държава след разпадането на Аварския хаганат вж. у Gjuselev 1966: 20–23. Срв. Божилов, Гюзелев 1999: 126–127. За аварите в Българската държава вж. и Николов 2005: 98.

[21] Николов 2006: 34–37.

дали извършеното отговаря на историческата действителност[22]. В духа на тази традиция би следвало да се разглеждат и сведенията за българите[23]. Така хан Тервел държи реч във Влахернския дворец – българският владетел притежава красноречие, едно от основните качества на един управник; раздава на своите войници златни и сребърни пари – проявява завидна щедрост, също качество, което трябва да има добрият управител; хан Крум създава закони – един от най-често повтарящите елементи в изграждането на образа на идеалния владетел[24].

Темата за закона и законността е широко разпространена в средновековната книжнина. Според политическата идеология на времето обществения ред е отражение на Космическия закон, който организира Вселената по Божията воля. Така както законът управлява Космоса, справедливостта и законността трябва да господстват в човешките взаимоотношения – без закон няма държава[25]. Тази концепция заема централно място в почти всички „поучения", отправяни към владетеля, тъй като тяхната основна цел е да „преобразуват всяко тиранично управление в легитимно и законно", като част от божественото поддържане[26]. В този смисъл изглежда странно, че Лексиконът „Суда" приписва създаването на закони именно на хан Крум, който иначе, поради своята агресивна политика спрямо Империята остава за византийските автори един от най-войнолюбивите владетели, непримирим враг, непоколебим и решителен, безкомпромисен в действията си, алчен и сребролюбив, символизиращ безбожието и злото[27]. Ако приемем обаче, че съставителят на Лексикона е целял не само да даде информация на своите читатели, но и един нравствен образец, то хан Крум би бил идеален пример: дори един езичник, който сам е вършил беззакония, съзнава колко опасни пороци са пиянството, кражбите, клеветата и колко важни за владетеля и просперитета на държавата са състраданието, справедливостта и законността.

В подкрепа на една подобна хипотеза свидетелства фактът, че за хан Крум пишат автори, които са противници на императорите иконоборци и са склонни да внушат на читателя, че неговите действия са Божие наказание за недостойните, противоречащи на християнския морал техни дела[28]. От друга страна, характерът на престъпленията, срещу които българският хан издава закони, напомня за най-често внушаваните добродетели, които трябва да притежава добрият управник[29] –

---

[22] Относно особеностите на византийската хронография вж. по-подробно: К о ч е в 1982: 183–219; Проблемы 1986; А н г е л о в 1999: 156 и сл.; Д о л и н и н, Л ю б а р с к и й 1999; Н и к о л о в 2000 а.

[23] Прави впечатление, че в статията за българите не се отбелязва нищо за такива важни събития от българската история, като напр. Покръстването или управлението на цар Симеон I (893–927), които освен че са пряко свързани с политическия живот на Империята, са и хронологически по-близо до времето на съставяне на Лексикона. Този факт би следвало да се отдаде на целите на компилатора на енциклопедията, който се е стремял да даде по-скоро любопитни сведения, отколкото да състави една историческа хроника.

[24] На тези специфики при изграждането на образа на българските владетели във византийската книжнина за пръв път по-обстойно внимание обръща А н г е л о в 1999: 147–260.

[25] Срв. P i e l e r 1978; P i e l e r 1988; S i m o n 1994; D a g r o n 1994.

[26] D a g r o n 2003: 18. Относно темата за законността, отразена в наставленията към владетелите вж. Č i č u r o v 1985 и разгледаните там примери. Идеята за закона и владетеля във византийската книжовна традиция е изследван подробно от S i m o n 1984. Вж. също и V o s s 1982.

[27] Образът на хан Крум във византийската книжнина е разгледан обстойно от А н г е л о в 1999: 161–168.

[28] А н г е л о в 1999: 166–167; Н и к о л о в 2000 а: 233–251.

[29] За владетелските огледала като жанр във византийската литература вж. H u n g e r 1978 a: 157–169; P r i n z i n g 1988; D a g r o n 2003: 17–22; S i m e o n o v a 1998: 105–109, както и обобщаващото изследване на Г е р д ж и к о в 2006.

въпрос, който заслужава специално внимание. С оглед на неговото изясняване текстът на „законите“, издадени от хан Крум според известието на „Суда“, е съпоставен, от една страна, с Еклогата, Отговорите на папа Николай и ЗСЛ – паметници, в които най-често се търси отражение на Крумовите разпоредби, а от друга, е съотнесен към „владетелските огледала“[30].

1. На първо място в така предадените от Лексикона Крумови закони се казва: „Ако някой обвини другиго, да не бъде слушан, преди да бъде вързан и разпитан. И ако се окаже, че той клевети и лъже, да бъде убит“[31].

Това законоположение няма аналог във византийската Еклога. Глава първа на Титул XIV, който разглежда въпроса за свидетелите, предвижда, ако се оспори онова, което те са свидетелствали, „съдиите да постъпят съгласно закона и да ги подложат на изтезание, за да разберат истината“.

Οἱ μάρτυρες ἢ ἀξίαν ἢ στρατείαν ἢ ἐπιτήδευμα ἢ εὐποριαν ἔχοντες κατὰ πρόληψιν δεκτέοι τυγχάνουσιν. Εἰ δὲ εὑρετῶσι μάρτυρες ἄγνωστοι καὶ ἀμφισβητεῖται τὰ τῆς αὐτῶν μαρτυρίας, κανωνιζέτωσαν οἱ δικασταὶ καὶ διὰ βασάνων ἐρχέστωσαν πρὸς αὐτούς, ὅπως τὴν τῆς ἀληθείας κατάληψιν εὕρωσιν[32].

За клеветника Титул XVII, чл. 51 предвижда същото наказание, което се налага за обвинението, в което той е набедил несправедливо някого.

Οἱ συκοφάνται, ἐν οἵᾳ δ᾽ ἄν αἰτίᾳ συκοφαντήσωσί τινα, τῇ ταυτοπατείᾳ ὑποκείτωσαν[33].

Въпросът за броя на свидетелите и за лъжесвидетелството се разглежда на две места в ЗСЛ – в чл. 2 и чл. 7а. В общи линии те са изградени в духа на Еклогата. Князът и съдиите не бива да издават присъда, без да са изслушали определен брой свидетели. За този, който е наклеветил някого, се полага или проклятие, или продажба, или същото наказание като за престъплението, в което лъжливо е обвинил друг.

Чл. 2: Въ всѧкоу пьрю и клеветоу и шьптъı достоⷮ кнаⷥю и соуⷣнн не послоушатн весъ свѣⷣнтель многъ, нъ г(лаго)латн къ соупьрнникомъ и клеветньнникомъ и шьпотнникомъ: аще не прнтъкнете послоусѣхъ, ꙗкоже и ⷘаконъ б(ож)нн велнть, прнꙗтн тоуже казнь чанте, юже на дроуга г(лаго)ласте. б(ож)нн ⷘаконъ тако велнть, да нже сего не хранить, проклатъ да боуⷣеть[34].

Чл. 7а: Ндъ всъмн же снмн достоⷮ на всѧкон прн кнаⷥю и соуⷣнн съ вс кнаⷥю н соуⷣнцѣмь нспъıтанннѥмь нспъıтаннѥм творнтн и не бес послоухъ осоужатн...власть же нмать на негоже г(лаго)лють соуⷣнн ⷘалагатн и г(лаголⷣ)тн послоухомъ лн прнсѧгоу, лн продажю, лн тоуже казнь, аще лн въ коѥ врема обрѧщють сѧ лжуще[35].

---

[30] Тук не би могла да бъде обхванатa дори малка част от огромното количество владетелски образи от епохата на Средновековието. Затова са подбрани отделни съчинения, които са характерни за биографичния и историко-летописния жанр и които биха могли да ни ориентират в общите тенденции при изграждане на владетелските образи.

[31] Λεξικὸν Σούδα 1990: 225–226; ГИБИ, 5: 310.

[32] Ecloga 1983: 215–216.

[33] Ecloga 1983: 242–243.

[34] MMFH, 4: 178–179.

[35] MMFH, 4: 184.

Отглас от разпореждането на хан Крум за клеветниците едва ли може да се види в отговор 86 на папа Николай, тъй като той разглежда съвсем различен казус: „Ако бъде хванат крадец или разбойник и откаже онова, що му се приписва, вие твърдите, че у вас съдия го бие по главата с бич, и друг боде ребрата му с железни шипове, докато изтръгне от него истината..."[36].

Съмнение в достоверността на наложената от хан Крум санкция (смърт) за този, който отправя лъжливи обвинения, буди съдържащото се в нея логическо противоречие. Не би било правдоподобно смъртно наказание да се е предвиждало за всяка една клевета, тъй като клеветникът би понесъл по-тежка санкция, отколкото е предвиденото наказание за съответното престъпление, както е например случаят с този, който дава храна на крадеца, за което законите на хан Крум предвиждат да му се отнеме имотът[37].

Ако приемем, че сведението на Лексикона „Суда" има освен познавателна и чисто дидактическа цел, то тогава бихме могли да намерим обяснение на това, защо се разглежда именно това престъпление (т.е. лъжесвидетелството) и защо наказанието за него е толкова тежко. Според византийската политическа теория Империята е отражение на небесното царство във видимия свят, организирана според свещения порядък на небесното царство. Императорът е мирянин, но същевременно и сакрална фигура – той упражнява своята власт по Божия милост и е наместник на Исус на земята. От тази му позиция произтичат и задълженията му да наставлява поданиците си според християнския закон[38]. Затова и във всяко едно поучение към владетеля се дават напътствия да полага грижи поданиците му да бъдат справедливо съдени и справедливо да се отнасят към тях, да не вярва на лъжливи обвинения, да не се поддава на ласкателства, да бъде неподкупен съдия, неумолим към онези, които вредят на обществото и държавата, все качества, които са пряко свързани с представата за справедливия управник[39]. Да служи на справедливостта е дълг на християнския император, който произтича от идеята за подражанието на Бог – най-справедливия съдник. Не случайно в ЗСЛ са включени две глави, разглеждащи въпроса за свидетелските показания, въз основа на които да се произнесе справедлива присъда, докато санкции за други престъпления, като например убийството, не са включени, а в Анонимната хомилия от Клоцовия сборник, смятана за оригинална Методиева творба, се казва, че добрият владетел не трябва да слуша нито празнословия, нито клеветниците, а справедливо да се запознава със съдебните дела на поданиците си, да ги решава след разследване, без никой от подвластните му да има предимство – нито брат, нито чедо, нито приятел[40].

2. Следващата разпоредба на Крумовите закони се отнася до крадците и техните помагачи. „Не се позволява да се дава храна на онзи, който краде. Или ако

---

[36] Nicolai I papae epistolae 1925: 595 (Ep. № 99, cap. XIII); Responsa Nicolai I papae 1939: 109.

[37] Вж. различно мнение у Милкова 1982. Срв. Петрова 1992: 65.

[38] Kazhdan 1983; Nicol 1991; Simon 1994; Хунгер 2000: 89–149; Bertelli 2001: 35–38.

[39] Идеята за справедливостта и нейното осъществяване в законодателството е въпрос, който се поставя още в Античността. След Платон и Исократ тя е била считана за една от първите добродетели на владетеля. Вж. посочените примери у Čičurov 1985: 33–45; Karamboula 2000; Николов 2000 б; Максимович 2002, както и Photii Epistulae 1983: 2–39 (Ep. № 1); ГИБИ, 4: 59–99; Smaragdi abbatis 1865; Sedulius Scottus 1906: 34–36 (cap. V); Einhardi 1829: 458 (cap. XXIX). Общо по въпроса у Хунгер 2000: 146–147.

[40] MMFH, 4: 200–201; Слова 1995: 169.

някой би се осмелил да направи това, имотите му да бъдат отнети. Заповядал също да се строшат краката на крадците...“[41].

Както се вижда от по-горе цитирания отговор 86, отношението към крадците в Българската държава преди Покръстването доста се различава от сведението, което ни е оставил Лексиконът „Суда“. То не намира потвърждение нито в Еклогата, нито в ЗСЛ.

На кражбата са посветени чл. 10–17, 24 и 27 от Титул XVII на Еклогата. В тях не се разглежда казус, който да се отнася до оказващите помощ на крадеца. Наказанието за кражба е отсичане на ръцете. Само за ограбване на църковен олтар се предвижда ослепяване[42].

Като цяло ЗСЛ (чл. 24, 27–29) следва византийския закон, като обаче предвиденото в Еклогата членовредително наказание е заменено с продажба в робство[43].

Въпросът за крадците не се разглежда директно в трактатите, посветени на изкуството да се управлява. Включването на разпоредба, санкционираща кражбата, в сведението за законите на хан Крум обаче като цяло е в унисон с проповядваните от християнството морални принципи. „Не кради“ е една от десетте Божи заповеди и в този смисъл е една от общовалидните християнски добродетели, затова и в посланието на патриарх Фотий до княз Борис I–Михаил се казва: „...който има в сърцето си обичта към Бог, а ближния си обича и люби като себе си...Той нито ще краде, защото никой не е бил изобличен, че краде от оногова, когото обича и пази като себе си...“[44].

3. Хан Крум наредил всички лозя да се изкоренят[45].

Почти всички изследователи изказват съмнение в достоверността на законодателното разпореждане за изкореняването на лозята, тъй като за неспазването на това предписание липсва санкция. Също така известно е, че император Никифор I Геник (802–811) при похода си срещу България намерил в столицата Плиска големи количества вино, а след победата над него хан Крум вдигнал наздравица[46]. Включването на тази заповед в законите на хан Крум също трябва да се отдаде на моралистаторската тенденция, заложена в сведението на Лексикона „Суда“. Две основни теми присъстват задължително във всяко владетелско поучение: темата за владетеля и закона, както и темата за следването на християнския морал по отношение на жените, брака и пиянството[47].

Често при описанието на варварските народи византийските книжовници заимстват множество определения, характеристики и случки от съчиненията на антични автори – един стилистичен похват, целящ да подсили внушението на разказа. Така и нареждането на хан Крум да се изкоренят всички лозя има своите аналози в трудовете на Страбон, Светоний, Цицерон и др.[48] Най-близо до разказа на Лекси-

---

[41] Λεξικὸν Σούδα 1990: 225–226; ГИБИ, 5: 310.

[42] Ecloga 1983: 228–232.

[43] ММFН, 4: 192–194.

[44] P h o t i i E p i s t u l a e 1983: 20–21 (Ep. № 1); ГИБИ, 4: 78–79.

[45] Λεξικὸν Σούδα 1990: 225–226; ГИБИ, 5: 310.

[46] Вж. тук бел. 4. Някои изследователи са склонни да видят в известието отглас или от съществуването на някаква временна забрана, или от опит да се ограничи пиенето на вино. Подкрепа на една подобна хипотеза те търсят в съществуването на народно предание, наречено „Отмяна на Крумовия закон за лозята“, разпространявано в района на Добруджа и разказано от някой си Ганчо от Свищов през 1903 г. Вж. по-подробно Б о б ч е в 1906, където е публикувано и самото предание. Относно известието за направената от черепа на император Никифор I Геник чаша като топос във византийската книжовна традиция вж. Н и к о л о в 2000 a.

[47] H u n g e r 1978 a: 157–169.

[48] Б у л а н и н 1984: 47–58.

кона „Суда“ стои сведението на Страбон за реформите на княза на даките Буребиста. По времето, когато този владетел се възкачил на престола, даките били много слаби и държавата им била пред разпад. След като князът наредил да се изкоренят лозята обаче, последвали множество военни победи и се сложил край на междуособиците в страната[49].

Мотивът за вредата от пиенето е използван и от Теофилакт Симоката в неговата „История“. Там славяните са наречени „варвари“, а войските им „пълчища“. Основна причина за техните загуби в сраженията с ромейската войска е постоянното им пиянство[50].

Когато се търсят източниците на заповедта на хан Крум да се изкоренят лозята, трябва да се има предвид и това, че една от добродетелите на християнския владетел е неподвластността на страстите (наречена още и разумност), която включва умереността в яденето и пиенето. Така например по повод на това в Посланието на патриарх Фотий до княз Борис I–Михаил се казва: „Смятай пиянството и разпуснатостта на началниците за корабокрушение на управляваните, защото когато кормчията потъва от преяждане и вино, как управляваната от него държава няма да се разбие...“[51].

4. Последният закон на хан Крум гласи: „На всеки, който проси, да не се дава малко, но да бъде (достатъчно) задоволен, за да не изпадне пак в нужда; или пък, който не постъпи така, ще му бъдат отнети имотите“[52].

Подобна законова разпоредба не се среща нито във византийското право, нито в ЗСЛ. Тя би могла да се свърже отново с Божиите добродетели, които християнският владетел следва. Той трябва да бъде човеколюбив, милосърден, всеобщ благодетел, негово задължение е да подпомага бедните, нуждаещите се и страдащите, да прави добрини на поданиците си и да ги закриля[53]. Външният израз на тази грижа са щедростта, изобилието, грижата за благоустройството и т.н. Изобщо за християнските владетели и в частност за византийците филантропията е цяла програма. Във Византия се създават специални учреждения, които да се грижат за болните, възрастните и бедните. Императорите, ако и сами да не основавали такива, ги подпомагали с помощи и дарения като израз на християнската любов към ближния и безкористната служба на нуждаещите се братя[54].

Въз основа на казаното дотук може да се направи с твърде големи основания изводът, че сведението на Лексикона „Суда“ за законите на хан Крум има легендарна основа и цели създаването на определен нравствен образ. Разгледаните престъпления са тясно свързани с най-често срещаните елементи в наставленията към владетелите: справедливостта, пиянството, милосърдието и грижата за поданиците. Следователно анализираното сведение не може да се използва безусловно като източник за действащата правна система в Българската държава преди Покръстването.

---

[49] K a z a k o w 1907.

[50] T h e o p h y l a c t u s S i m m o c a t t a 1887: 231–235; ГИБИ, 2: 322–325.

[51] P h o t i i E p i s t u l a e 1983: 35 (Ep. № 1); ГИБИ, 4: 94. Срв. S m a r a g d i a b b a t i s 1865: 941–942 (cap. IV); 943 (cap. XXIV); S e d u l i u s S c o t t u s 1906: 66 (cap. XV); E i n h a r d i 1829: 454 (cap. XXIV); MMFH, 4: 200–201. Ако добрият управник е неподатлив на страстите и умерен в яденето и пиенето, то лошият е техен роб. Срв. R e g i n o 1890: 96; ЛИБИ, 2: 307; I l i e v 1995: 111; И л и е в 2002; Б ъ р л и е в а, Б а т а л о в а 2002.

[52] Λεξικὸν Σούδα 1990: 225–226; ГИБИ, 5: 310.

[53] Č i č u r o v 1985; K a r a m b o u l a 2000; Н и к о л о в 2000 б: 100; М а к с и м о в и ч 2002; P h o t i i E p i s t u l a e 1983: 24 (Ep. № 1); ГИБИ, 4: 82. Срв. S m a r a g d i a b b a t i s 1865: 950–952 (cap. X); E i n h a r d i 1829: 456 (cap. XXVII); MMFH, 4: 200–201.

[54] N i c o l 1991; Х у н г е р 2000: 226–238.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1981	Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1981.
Ангелов 1990	Ангелов, Д. Развитие на правната система в Първата българска държава. – В: Ангелов, Д. Из средновековното ни минало. Държава, народност, култура. С., 1990, 26–38.
Ангелов 1999	Ангелов, П. България и българите в представите на византийците (VII – XIV век). С., 1999.
Андреев 1971	Андреев, Й. Народните събори в политическия живот на Първата българска държава. – ИП, 1971, 4, 96–105.
Билярски 2002	Билярски, Ив. Средновековна България: царство и народ. – В: ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΑ. Сборник в чест на проф. Иван Божилов. С., 2002, 25–40.
Благоев 1905	Благоев, Н. Крумовите закони. – Списание на Юридическото дружество в София, 4, 1905, 7 – 8, 308–326.
Благоев 1926	Благоев, Н. Лекции по история на българското право. С., 1926.
Бобчев 1906	Бобчев, С. С. Крумовото законодателство (Историко-правна студия). – ИБИД, 1906, кн. 2, 1–29.
Божилов, Гюзелев 1999	Божилов, Ив., В. Гюзелев. История на средновековна България. VII–XIV в. С., 1999.
Буланин 1984	Буланин, Д. Древнерусский перевод законов хана Крума. – Palaeobulgarica, 8, 1984, 1, 47–58.
Бърлиева, Баталова 2002	Бърлиева, С., С. Баталова. Покръстването на българите в хронографията на западното средновековие. – В: Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. Ценности, традиции, общуване. С., 2002, 418–432.
ГИБИ	Гръцки извори за българската история. 1–11. С., 1954–1983.
Герджиков 2006	Герджиков, А. „Огледалото на владетеля“. Възникване и развитие на жанра Speculum regale в античността и ранното средновековие. Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“. С., 2006.
Гюзелев 1969	Гюзелев, В. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в. С., 1969.
Долинин, Любарский 1999	Долинин, К. А., Я. Н. Любарский. Повествовательные структуры в византийской историографии (к постановке проблема). – В: Любарский, Я. Н. Историки и писатели Византии (VI–XII вв.). СПб., 1999, 355–371.
Златарски 1994	Златарски, В. История на Българската държава през средните векове. 1. Първо българско царство. Ч. 1. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. С., 1994.
Илиев 2002	Илиев, И. Управлението на княз Расате (Владимир) (889–893). Един неуспешен опит за европейска преориентация във външната политика на България. – В: Средновековна християнска Европа. Изток и Запад. Ценности, традиции, общуване. С., 2002, 407–410.
История 1981	История на България. 2. Първа българска държава. С., 1981.

История 2003	История на българите. 1. От древността до края на XVI в. Под редакцията на проф. Г. Бакалов. С., 2003.
Йончев 1956	Йончев, Л. Някои въпроси относно Крумовото законодателство. – В: ИИБИ, 6, 1956, 631–645.
Кочев 1982	Кочев, Н. Античната литературна традиция и византийските автори. С., 1982.
ЛИБИ, 2	Латински извори за българската история. 2. С., 1960.
Милкова 1982	Милкова, Ф. Законодателството на хан Крум – В: България. 1300 г. институции и държавна традиция. 2. С., 1982, 235–243.
Максимович 2002	Максимович, К. А. Образ идеального правителя в древне-русской „Пчеле“ и политическая мысль Византии. – Древняя Русь. Вопросы медиевистики, 1, 2002, 28–42.
Никифор патриарх Константинополски 1997	Никифор патриарх Константинополски. Кратка история след царуването на Маврикий. Преводач и редактор В. Иванов. Варна, 1997.
Николов 2000 а	Николов, А. Из историята на византийската историческа топика: „българи-скити“, „славяни-скити“. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. 7. Велико Търново, 2000, 233–251.
Николов 2000 б	Николов, А. Старобългарският превод на “Изложение на поучителни глави към император Юстиниан“ от дякон Агапит и развитието на идеята за достойнството на българския владетел в края на IX–началото на X в. – Palaeobulgarica, 24, 2000, 3, 76–105.
Николов 2006	Николов, А. Политическа мисъл в ранносредновековна България (средата на IX – края на X век). С., 2006.
Николов 2005	Николов, Г. Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България (края на VII–началото на XI в.). С., 2005.
Петрова 1992	Петрова, Г. Престъпленията в Средновековна България. С., 1992.
Проблемы 1986	Проблемы литературной теории в Византии и латинском сревневековье. Отв. ред. М. Л. Гаспаров. М., 1986.
Слова 1995	Слова на светлината. Творби на старобългарски писатели от епохата на св. княз Борис, цар Симеон и св. цар Петър. Съст. и превод Ив. Добрев, Т. Славова. С., 1995.
Хунгер 2000	Хунгер, Х. Империя на ново средище. Християнският дух на византийската култура. С., 2000.
Anonymi Byzantini 1898	Anonymi Byzantini. Ed. Th. Preger. München, 1898.
Bertelli 2001	Bertelli, S. The King’s Body. Sacred Rituals of Power in Medieval and Early Modern Europe. Pennsylvania, 2001.
Čičurov 1985	Čičurov, I. Gezetz und Gerichtigkeit in den byzantinischen Fürstenspiegeln des 6.–9. Jahunderts. – In: Culpido legum. Hrsg. von L. Burgman, M. Fögen, A. Schmink. Frankfurt a. Main, 1985, 33–45.
Constantinus Manasses 1837	Constantinus Manasses. Breviarium historiae metricum. Recognevit. I. Bekkerus. Bonnae, 1837.
Dagron 1994	Dagron, G. Lawful Society and Legitimate Power: Ἔννομος πολιτεία, ἔννομος ἀρχή. – In: Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth Centuries. Edit. by A. Laiou and D. Simon. Washington, 1994, 27–51.

D a g r o n 2003	D a g r o n, G. Emperor and the Priest. The Imperial Office in Byzantium. Cambridge, 2003.
D e B o o r 1912–1914	D e B o o r, C. Suidas und die Konstantinische Exzerptsammlung. – BZ, 21, 1912, H. I, 381–424; BZ, 23, 1914, H. II, 1–127.
E c l o g a 1983	E c l o g a. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V. Hrsg. L. Burgmann. Frankfurt a. Main, 1983 (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 10).
E i n h a r d i 1829	E i n h a r d i. Vita Caroli Magni. – Monumenta Germaniae historica. Scriptores, 2. Hannoverae, 1829.
G e o r g i u s M o n a c h u s 1904	G e o r g i u s M o n a c h u s. Chronicon. Ed. C. de Boor. Vol. I. Lipsiae, 1904.
G j u s e l e v 1966	G j u s e l e v, V. Bulgarisch-fränkische Beziungen in der ersten Hälfte des IX. Jhs. – Byzantinobulgarica, 2, 1966, 15–39.
H u n g e r 1978 a	H u n g e r, H. Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Bd. I. Philosophie, Rhetorik, Epistolographie, Geschichtsschreibung, Geographie. München, 1978.
H u n g e r 1978 b	H u n g e r, H. Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Bd. II. Philologie, Profandichtung, Musik, Mathematik und Astronomie, Naturwissenschaft, Medizin, Kriegwissenschaft, Rechtsliteratur. München, 1978.
I l i e v 1995	I l i e v, I. The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition. – Byzantinobulgarica, 9, 1995, 62–120.
K a r a m b o u l a 2000	K a r a m b o u l a, D. Der Byzantinische Kaiser als Politiker, Philosopher und Gesetzgeber (Politikos – Philosophos – Nomothetes). – Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, 50, 2000, 5–50.
K a z a к o w 1907	K a z a к o w, G. Die Gesetzgebung des bulgarischen Fürsten Krum. – BZ, 16, 1907, 254–257.
K a z h d a n 1983	K a z h d a n, A. Certain Traits of Imperial Propaganda in the Byzantine Empire from the Eight to the Fifteenth Centuries. – In: Prédication et propaganda au Moyen age. Islam, Byzance, Occident. Paris, 1983, 13–28.
L e o G r a m m a t i c u s 1842	Leo Grammaticus. Chronographia. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnae, 1842.
MMFH	Magnae Moraviae Fontes Historici. T. 4. Brno, 1971.
N i c e p h o r u s a r c h i e p i s c o p u s C o n s t a n o p o l i t a n u s 1880	Nicephorus archiepiscopus Constanopolitanus. Opuscula historica. Ed. C. de Boor. Lipsiae, 1880.
N i c o l 1991	N i c o l, D. Byzantine Political Thought. – In: The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450. Cambridge, 1991, 51–79.
Nicolai I papae epistolae 1925	Nicolai I papae epistolae. Ed. E. Perels. – Monumenta Germaniae historica. Epistolae, 6 (Epistolae Karolini Aevi, 4). Berolini, 1925, 257–690.
P h o t i i E p i s t u l a e 1983	Photii Epistulae et Amphilochia. Ed. B. Laourdas et G. Westernik. Vol. I. Lipsiae, 1983.

P i e l e r 1978	P i e l e r, P. Byzantinische Rechtsliteratur. – In: Hunger, H. Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Bd. II. München, 1978, 343–480.
P i e l e r 1988	P i e l e r, P. Verfassung und Rechtsgrundlagen des byzantinischen Staates. – Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, 31, 1981, 1, 213–231.
P r i n z i n g 1988	P r i n z i n g, G. Beobachtungen zu „integrierten“ Fürstenspiegeln der Byzantiner. – Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, 38, 1988, 1–31.
R e g i n o 1890	Reginonis abbatis Prumensis Chronicon cum cotinuatione Treverensi. Recognovit Fr. Kurze. – Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum editi. Hannoverae, 1890.
Responsa Nicolai I papae 1939	Responsa Nicolai I. papae ad consulta Bulgarorum (anno 866). Ed. D. Detschew. Serdicae, 1939.
S e d u l i u s S c o t t u s 1906	Sedulius Scottus. – In: Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters. Hersg. von L. Traube. Bd. 1. München, 1906.
S i m e o n o v a 1998	S i m e o n o v a, L. Diplomacy of the Letter and the Cross. Photius, Bulgaria and Papacy, 860s – 880s. Amsterdam, 1998.
S i m o n 1984	S i m o n, D. „Princeps legibus solutus“. – In: Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel. Hersg. von D. Nörr und D. Simon. Frankfurt am Main, 1984, 449–492.
S i m o n 1994	S i m o n, D. Legislation as Both a World Order and a Legal Order. – In: Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth Centuries. Ed. by A. Laiou and D. Simon. Washington, 1994, 1–25.
S m a r a g d i a b b a t i s 1865	Smaragdi abbatis. Via regia. – PL, 102, 1865, 932–970.
T h e o p h a n e s 1883	Theophanes Confessor. Chronographia. Ed. C. de Boor. Lipsiae, 1883.
T h e o p h y l a c t u s S i m m o c a t t a 1887	Theophylacti Simmocattae. Historiae. Ed. C. de Boor. Lipsiae, 1887.
V o s s 1982	V o s s, W. Recht und Rhetorik in den Kaisergesetze der Spätantike. Eine Untersuchung zum nachklassischen Kauf- und Übereignungsrecht. Frankfurt a. Main, 1982. (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Bd. 9).
Λεξικὸν Σούδα 1990	Λεξικὸν Σούδα (Σουΐδα). Τ. Β΄. Φιλολογικὴ ἀποκατάστις Ιμμ. Βεκκερ. Βιβλιοθηκη των Ελληνων, 8, 1990.

THE AUTHENTICITY OF THE SOUDA LEXICON AS A SOURCE FOR KHAN KRUM'S LAWS

DESISLAVA NAYDENOVA

(S u m m a r y)

The article deals with the evidence of the legislative activity of Khan Krum in the Souda Lexikon (*Souidas*). This information is not confirmed by any other sources, which makes its authenticity highly dubious.

A few events related to the Bulgarian history were mentioned in the Lexikon. Their source is not known. Yet, the review of the source data reveals that the bigger part of the references to the Bulgarians in Souda was based on events that had really happened. Refracted through the prism of history, however, events lose their reality. This may be due, on the one hand, to the sources used by the compiler himself; on the other hand, the cause may be the practice widespread in Byzantine literature to copy older writings or to add own information (in accordance with the personal position of the writer) with the aim to depict a particular episode as a moral model without much caring of whether the presented events corresponded to what had really happened.

The comparison of the text of the Laws and the information in the Souda, to the Ecloga, the Responses of Pope Nicholas I (*Responsa Nicolai I papa ad consulta Bulgarorum*) and the Court Law for the People (Ѕаконъ сѹдныи людьмъ) – i.e. the sources which, together with the Mirrors of princes (*Speculum regale*), are viewed most often as reflections of Krum's laws – shows that the regulations of oaths, stealing and complicity, the uprooting of vines and the support for the poor had no analogue in the observed monuments. Thus, they could rather be related to the points that appeared most often in the instructions to the rulers: justice, sobriety, charity and care the for the subjects. All this leads to the conclusion that the Souda Lexikon had a legendary basis and cannot be used as a reliable source about the legal system in Bulgaria after the Conversion.